

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

'De in beton gegoten onwrikbaarheid van Hoog Catharijne': burgers, bestuurders en een projectontwikkelaar 1962-1973

Verlaan, T.

Publication date

2012

Document Version

Final published version

Published in

Stadsgeschiedenis

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Verlaan, T. (2012). 'De in beton gegoten onwrikbaarheid van Hoog Catharijne': burgers, bestuurders en een projectontwikkelaar 1962-1973. *Stadsgeschiedenis*, 7(2), 183-205.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

‘De in beton gegoten onwrikbaarheid van Hoog Catharijne’

Burgers, bestuurders en een projectontwikkelaar in Utrecht 1962-1973*

Inleiding

Op 20 maart 1962 presenteerde de Nederlandse projectontwikkelaar Empeo in de besloten kring van burgemeester en enkele wethouders een ontwerp voor de reconstructie van het Utrechtse stationsgebied, getiteld ‘Hoog Catharijne’. Dit ultramoderne winkel- en kantorencomplex, dat een complete negentiende-eeuwse woonwijk verving, werd het magnum opus van de Nederlandse stadsvernieuwing. Hoog Catharijne was een typisch product van het groei- en moderniseringsdenken van de jaren vijftig en zestig. In deze periode overwogen meerdere Nederlandse gemeenten binnenstadsreconstructies.¹ Utrecht was echter de eerste stad die hierbij ook daadwerkelijk de hulp van een grote projectontwikkelaar inschakelde.²

Projectontwikkeling was in de jaren zestig een nieuw fenomeen in Nederland.³ Het gaat hierbij om ondernemingen die in opdracht of uit eigen beweging grootschalige bouwprojecten lanceerden, om deze vervolgens in eigen beheer of door andere partijen te laten exploiteren. Hoewel onroerendgoedmaatschappijen in de negentiende eeuw ook al grond aankochten en ontwikkelden, was de schaalvergroting en toenemende complexiteit van hun naoorlogse projecten zo groot dat men kan spreken van een nieuwe bedrijfstak. De snelle opkomst van de branche in het begin van de jaren zestig was het gevolg van een toenemende vraag naar bouwproductie, de toenemende integratie van verschillende fasen in het bouwproces en de behoefte van bouwondernemingen aan continuïteit in het binnenhalen van opdrachten.⁴

In tegenstelling tot bestuurders hoefden projectontwikkelaars geen directe verantwoordelijkheid af te leggen aan de bevolking, terwijl hun opkomst parallel liep aan krachtige democratiseringstendensen. Hiermee kwam een technocratische, zakelijke benadering van de stad lijnrecht tegenover een door kritische burgers ingegeven democratischer en ‘emotioneler’ perspectief op de stad te staan. Gemeentebestuurders namen een ambivalente middenpositie in. Zij bevonden zich in de jaren zestig in een weinig benijdenswaardige situatie. Hoe moest een stad voor een geautomobiliseerde,

* Ik zou graag mijn promotoren James Kennedy, Petra Brouwer en Jan Hein Furnée en de anonieme referenten van dit artikel willen bedanken. Hun commentaar was uitermate nuttig, ook voor het verdere verloop van het promotieonderzoek dat ten grondslag ligt aan deze bijdrage.

1 Ik hanteer hier de notie van reconstructie zoals die in de Tweede Nota Ruimtelijke Ordening uit 1966 door het Rijk is uitgewerkt. Modernisering van verkeers- en vervoersvoorzieningen en de versterking van de sociale en economische centrumfunctie van de stad, oftewel cityvorming, stonden hierin voorop. Zie: W. Zonneveld, *Conceptvorming in de ruimtelijke ordening. Encyclopedie van planconcepten* (Amsterdam 1991) 192.

2 H. van der Cammen en L. de Klerk, *Ruimtelijke ordening. Van grachtengordel tot Vinex-wijk* (Alphen aan den Rijn 2000) 188.

3 M.C. Oude Veldhuis, D.A. Rompelman en J. Fokkema (red.), *Neprom 1974-2000. Werken aan ruimtelijke ontwikkeling* (Voorburg 2000) 27.

4 *Ibidem*, 34.

postindustriële economie worden gepland, wanneer diezelfde economie de fysieke vorm van de bestaande stad bedreigde? Empeo gaf in 1962 met Hoog Catharijne een kloek antwoord op deze vraag. De projectontwikkelaar was een volle dochter van het in de jaren zestig snel groeiende Utrechtse bouwbedrijf Bredero, dat de jaaromzet tussen 1960 en 1970 van 82 naar 358 miljoen gulden zag stijgen.⁵ Het bedrijf controleerde bij Hoog Catharijne het gehele ontwikkelingsproces: conceptie, uitvoering en exploitatie. Alle stappen in de totstandkoming van een kolossale en langdurige binnenstadsreconstructie waren hiermee in handen van één enkele onderneming.

Bij de publiekspresentatie van het plan voor Hoog Catharijne in 1963 zagen alle betrokken partijen de machtsconcentratie bij Bredero als een voordeel. Zowel gemeentepolitici als de Utrechtse pers en opiniemakers ontvingen het ontwerp met open armen. De eerste kritische geluiden kwamen pas zeven jaar later, toen de Utrechtse bevolking zich schaarde achter een alternatief plan voor een deel van Hoog Catharijne's reconstructiegebied. De directeur van Bredero liet op technocratische toon blijken absoluut niet gediend te zijn van in zijn ogen bemoeizuchtige burgers. Gemeentepolitici waren verdeeld en namen een weifelende houding aan. De opstelling van Bredero en gemeente leidde tot een storm van protest. Winkeliers, monumentenbeschermers en andere belanghebbenden verenigden zich in actiegroepen om hun misnoegen over de handelwijze van Bredero en bestuur kenbaar te maken. De strijd werd het felst gevoerd door het militant-marxistische Muurkrantcollectief, dat met aanplakaffiches opriep tot gewapend verzet. Binnen enkele jaren was de stemming in Utrecht radicaal omgeslagen.

Dit artikel beantwoordt in de eerste plaats de vraag hoe, en in de tweede plaats de vraag waarom de publieke opinie ten aanzien van een stadsvernieuwingsproject als Hoog Catharijne in het begin van de jaren zeventig omsloeg van een groot enthousiasme naar een extreem scepticisme. Wat was hierbij de rol van bouwonderneming Bredero, gemeentepolitici en actiegroepen? Hoe onderhandelden zij het groeiende belangenconflict uit? Een nadere bestudering van de wijze waarop projectontwikkelaars zich *juist* in samenspel met bestuurders en burgers opstelden in discussies over de ruimtelijke ordening kan belangrijke inzichten bieden in hoe marktpartijen zich de afgelopen decennia verhielden tot een snel democratiserende maatschappij.

In de historiografie over de stadsvernieuwing in de jaren zestig en zeventig is de dynamiek tussen projectontwikkelaars, bestuurders en burgers vrijwel nooit als een spanningsveld met drie polen geformuleerd. De geringe belangstelling voor de rol van projectontwikkelaars is opmerkelijk wanneer we in ogeschouw nemen dat hun opkomst in de jaren zestig uiteindelijk leidde tot de huidige situatie, waarin marktpartijen over de leef-, winkel- en werkomgeving van miljoenen burgers beschikken. De maatschappelijke democratisering van de jaren zestig en zeventig werd door zowel overheden als burgers in wisselwerking met elkaar geïnitieerd. Projectontwikkelaars traden in het democratiseringsproces binnen de ruimtelijke ordening vaak op als stoorzenders. Daarom moeten de spanningen in dit maatschappelijk domein vaker als een conflict met drie polen beschouwd worden, met voortdurend wisselende coalities en posities. De dynamiek tussen projectontwikkelaars, bestuurders en burgers deed zich in de jaren zestig en zeventig voor in verschillende Nederlandse steden. In Amsterdam deed

⁵ H. Buiten, 'Naar een internationaal bouwconcern. 1947-1986' in: W.M.J. Bekkers, *Bredero's bouwbedrijf. Familiebedrijf, mondiaal bouwconcern, ontvechting* (Amsterdam 2005) 85.

Nicolaas Bouwes de gemoederen hoog oplopen met een reconstructievoorstel voor de omgeving van het Leidseplein; in Den Haag stond de rol van Reinder Zwolsman bij de herbestemmingsplannen van het Spuikwartier en de reconstructie van Scheveningen ter discussie. Empeo was als projectontwikkelaar in verschillende grote en middelgrote steden actief. De enorme schaal van Hoog Catharijne en de onvermijdelijkheid van het plan maakten de dynamiek in Utrecht in vergelijking met andere steden echter bijzonder gespannen. Toch is in de historiografie van Utrecht in het algemeen en Hoog Catharijne in het bijzonder maar weinig aandacht besteed aan het krachterspel. Auteurs belichten belangrijke aspecten uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het complex, maar zij thematiseren nergens een tripolair conflict.⁶ In de overige historiografie over de naoorlogse stadsvernieuwing in Nederland wordt ook nauwelijks aandacht besteed aan dit type conflicten over de ruimtelijke ordening.⁷ De historicus Willem van der Boor is de enige die maatschappelijke ontwikkelingen relateert aan de opkomst van projectontwikkelaars, maar hij kiest daarbij voor een focus op door de overheid opgelegde beleidsvisies. Hiermee blijft in zijn proefschrift de invloed van burgers op de ruimtelijke ordening buiten beschouwing.⁸ Over het bipolaire conflict tussen burgers en overheid over de ruimtelijke ordening in de jaren zestig en zeventig zijn enkele sociologische, politiek-bestuurlijke en historische studies verschenen.⁹ De maatschappelijke rol van projectontwikkelaars komt in deze publicaties niet aan bod.

Net als binnen andere maatschappelijke domeinen drongen burgers in de jaren zestig en zeventig bij het gezag aan op participatie en eisten zij maatregelen om dit mogelijk te maken.¹⁰ Het protest tegen de invloed van projectontwikkelaars is als casus bijzonder geschikt om te onderzoeken hoe de opkomst van de inspraakgedachte en activisme in deze decennia leidden tot een maatschappelijk wantrouwen van zowel overheid als bedrijfsleven, en hoe laatstgenoemde actoren hierop reageerden. Vanuit dit idee hoop ik een eerste aanzet te geven tot nieuwe inzichten in het debat over de naoorlogse stads-geschiedenis in Nederland.

6 Hans Buiters besteedt in *Hoog Catharijne. De wording van het winkelhart van Nederland* (Utrecht 1993) uitvoerig aandacht aan de totstandkoming van Hoog Catharijne, maar laat de rol van een belangrijke actiegroep en de doorwerking van maatschappelijke ontwikkelingen grotendeels buiten beschouwing. Zie verder H. Buiters, 'Naar een internationaal bouwconcern. 1947-1986' in: W.M.J. Bekkers, *Bredero's bouwbedrijf. Familiebedrijf, mondiaal bouwconcern, ontvlechting* (Amsterdam 2005) 59-107; H. Buiters, 'De stad met de mooiste maquettes. Plannen voor Utrechts centrum en binnenstad 1954-1971' in: *Jaarboek Oud-Utrecht* (Utrecht 1992) 5-43; R.E. de Bruin, *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000) 480-484; R. Dettingmeijer, 'Van Fockema Andreae tot renovatie van HC' in: K. Jakobs, *De ideale stad 1664-1988. Ideaalplannen voor de stad Utrecht* (Utrecht 1988) 103-113; J. Verbart, *Management van ruimtelijke kwaliteit. De ontwikkeling en verankering van inrichtingsconcepten in het Utrechtse stationsgebied* (Delft 2004) 19-25; K. Visser, *Dertig jaar stadsontwikkeling in Utrecht. 1970-2000. Zo'n onbeschrijflijke stad* (Utrecht 2001) 19-37.

7 C. Wagenaar, *Town planning in the Netherlands since 1800* (Rotterdam 2011); Van der Cammen en De Klerk, *Ruimtelijke ordening*; K. Schuyt en E. Taverne, *1950. Welvaart in zwart-wit* (Den Haag 2000); D. Schuilting, M. Pflug en K. Straub (red.), *Functionalistische vernieuwing van binnensteden 1960-1990. Lessen uit het reconstructie-verleden* (Amsterdam 1990).

8 W.S. van der Boor, *Stedebouw in samenwerking. Een onderzoek naar de grondslagen voor publiek-private samenwerking in de stedebouw* (Alphen aan den Rijn 1991).

9 Voor een sociologisch kader: V. Mamadouh, *De stad in eigen hand. Provo's, kabouters en krakers als stedelijke sociale beweging* (Den Haag 1992). Amsterdam als casus van de naoorlogse stadsvernieuwing: H. de Liagre Böhl, *Amsterdam op de belling. De strijd om stadsvernieuwing* (Amsterdam 2010). Groningen als casus vanuit een bestuurlijke invalshoek: L. Hajema, *De glazenwassers van het bestuur. Lokale overheid, massamedia, burgers en communicatie. Groningen in landelijke perspectief 1945-2001* (Groningen 2001).

10 D. Hellema, 'De lange jaren zeventig', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123 (2010) 78-93.

‘Het hart van de stad zelve tot een krachtiger ritme brengen’

Overall in West-Europa werkten gemeentebestuurders in de jaren vijftig en zestig aan reconstructievoorstellen gericht op de expansie van autoverkeer en commerciële activiteiten, al dan niet in samenwerking met projectontwikkelaars.¹¹ Ook in Nederland maakten diverse gemeenten plannen voor de grootschalige reconstructie en functionaristische vernieuwing van hun oude binnensteden.¹² De opstellers van de Amsterdamse *Binnenstadsnota* (1955) propoeneerden om cityvorming te bevorderen bijvoorbeeld ingrijpende sanering van de rondom het centrum gelegen volksbuurten.¹³ Het Haagse *Structuurplan* (1957) stelde dat het centrum zich binnen afzienbare tijd zou moeten aanpassen aan de ‘eisen en verlangens’ van een moderne samenleving; voor 1970 moest 160 hectare geheel op de schop zijn genomen.¹⁴ Ook in het centrum van Utrecht legde de toenemende welvaart en groeiende automobilititeit een steeds groter beslag op het ruimtegebruik. Verschillende verkeers- en stedenbouwkundigen deden in de late jaren vijftig ingrijpende voorstellen om het autoverkeer in de Domstad ruim baan te geven en de centrumfuncties uit te breiden.¹⁵

Naast de meer algemene ruimtelijke problematiek speelden een tweetal lokale omstandigheden een belangrijke rol in aanloop naar de ontwikkeling van Hoog Catharijne. Specifiek aan de situatie in Utrecht was de wens van het stadsbestuur om het provinciale karakter van de stad achter zich te laten. Burgemeester C.J.A. de Ranitz typeerde het Utrecht van de jaren zestig als ‘een stad met een duffe, deftige, kleinstedse mentaliteit’.¹⁶ Oud-wethouder en raadslid Wim van Willigenburg zei over dezelfde tijd: ‘Utrecht was misschien wel te bescheiden en het toonde een soort braafheid ten opzichte van de andere steden.’¹⁷ Als kleinste van de vier grote steden worstelde Utrecht – een agglomeratie met begin jaren zestig ruim een kwart miljoen inwoners – duidelijk met haar aspiraties. Tegelijkertijd bood de gunstige ligging van de stad een enorm ontwikkelingspotentieel. Station Utrecht Centraal was en is een spil in het landelijke net van spoorwegen en busverbindingen. De infrastructuur van het stationsgebied was begin jaren zestig echter absoluut niet toegerust op de toenemende aantallen auto’s en reizigers.

In combinatie met de voortschrijdende cityvorming bracht dit de lokale bouwonderneming Bredero tot de conclusie dat het tijd was voor een ruimtelijke ingreep die Utrecht een grote stap dichterbij het jaar 2000 kon brengen. Op 20 maart 1962 verraste de onderneming het college van Burgemeester en Wethouders (verder: B en W) met een gedurfde oplossing voor de vraagstukken in de lokale ruimtelijke ordening. Een grootschalig reconstructieplan voorzag in de bouw van een winkel- en zakencentrum, enkele honderden luxeappartementen en een nieuw stationsgebouw, waarbij de negentiende-eeuwse Stationswijk geheel tegen de vlakte zou gaan. Conform de ligging van Utrecht zou Hoog Catharijne moeten uitgroeien tot het ‘winkelhart van Nederland’.

De timing van het plan was bijkans perfect. Terwijl het zwaartepunt van de Neder-

11 P. Clark, *European cities and towns 400-2000* (Oxford 2009) 327.

12 Schuiling, *Functionaristische vernieuwing*.

13 Liagre Böhl, *Amsterdam*, 50.

14 Dienst voor Wederopbouw en Stadsontwikkeling, *Den Haag. Snel groeiende stad* (Den Haag 1957) 13.

15 Buiten, *Hoog Catharijne*, 29.

16 N.C.M.M. Vos de Wael, *De Ranitz als burgemeester 1948-1970. Portret van een periode* (Utrecht 1986) 43.

17 Visser, *Dertig jaar*, 26.

Afbeelding 1: EMPEO-planners bij een vroege maquette van Hoog Catharijne (Foto: Cas Oortbuys / Nederlands Fotomuseum).

landse economie begin jaren zestig verschoof van de industrie naar de dienstverlening, tekenden zich tegelijkertijd de eerste contouren af van een volwaardige consumptie-maatschappij.¹⁸ Daarmee leek een succesvolle toekomst voor Hoog Catharijne gewaarborgd; het zou in het winkel- en kantorencomplex immers draaien om consumptie en zakelijke dienstverlening. Bredero maakte tijdens het besloten overleg met de gemeente enkele strategische meesterzetten. Het bouwbedrijf zou niet alleen optreden als belangrijkste financier, maar introduceerde tevens een geheel nieuwe integratie van voorheen gescheiden functies in het bouwproces: zowel acquisitie, als ontwerp, realisatie, exploitatie en marketing kwamen in handen van één onderneming. Bredero bedong bij het overleg dat projectontwikkelingstak Empeo de schetsen voor de herontwikkeling verder uit zou werken, mits het bedrijf ook de bouwopdracht zou krijgen.¹⁹

Zowel links- als rechts-georiënteerde gemeentebestuurders waren verheugd over de aanstaande publiek-private samenwerking. Om dit te benadrukken en gezamenlijk het publiek warm te maken publiceerden Bredero en het college in oktober 1962 een geïllustreerde brochure. Hierin beklemtoonde burgemeester De Ranitz de voordelen van een

¹⁸ H. Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995) 56.

¹⁹ Buiten, *Hoog Catharijne*, 31.

publiek-privaat partnerschap voor de Utrechtse bevolking. Volgens Bredero-directeur De Vries was Hoog Catharijne ‘bijzonder geschikt om ook het hart van de stad zelve tot een krachtiger ritme te brengen’.²⁰ In het nawoord van de brochure stelde Bredero’s directievoorzitter Feddes dat een innige samenwerking absoluut noodzakelijk was: ‘Tussen plan en werkelijkheid ligt een moeilijke en lange weg. Deze weg dient in een hoog tempo en in grote eendracht van alle belanghebbenden te worden afgelegd.’²¹

Het enthousiasme bij B en W was geen onversneden aspiratie. Het was eerder een uiting van opluchting. Bestuurders wisten zich in de jaren zestig vaak geen raad met de complexe opgave van binnenstadsreconstructies.²² Dit dreef hen in combinatie met een sterk gevoelde moderniseringsdrang in de armen van projectontwikkelaars en non-gouvernementele experts in de ruimtelijke ordening. De moderniseringsdrang uitte zich bij de bestuurders niet in een rotsvast vertrouwen in de maakbare samenleving, maar in gevoelens van onzekerheid, ambivalentie en soms zelfs angst. Vanaf het einde van de jaren vijftig drong het besef door dat de moderniteit onafwendbaar was, en raakten de politieke elites bevangen door een groeiende zelftwijfel.²³ Modern-zijn bedreigt immers ‘alles wat we hebben, alles wat we weten, alles wat we zijn’.²⁴ De mentaliteit van de Utrechtse gemeentebestuurders was een voorbeeld van het door James Kennedy geschetste dwangmatige moderniseringsdenken bij de Nederlandse politieke elites van de jaren zestig. Modern-zijn werd in decennium voor velen een ‘moreel imperatief’,²⁵ waarbij de ‘moloch van de modernisering’ gehoorzaamd moest en zou worden.²⁶

Deze compulsieve houding ging in Utrecht zo ver dat het gemeentebestuur bereid was de macht te delen met een particuliere partner die de middelen had om de stad naar eigen inzichten en belangen klaar te stomen voor de toekomst. De samenwerking met projectontwikkelaars kwam doorgaans voort uit onkunde en onmacht bij bestuurders. Bovendien waren gemeenten restricties opgelegd om zelfstandig gelden aan te trekken op de kapitaalmarkt. Door samenwerkingsverbanden aan te gaan met beleggers of bankinstellingen konden ontwikkelaars hun projecten wel voorfinancieren.²⁷ De voordelen van samenwerken met een projectontwikkelaar waren dus evident. Of zoals een stedenbouwkundige Bredero’s initiatief in Utrecht kernachtig samenvatte: ‘Ieder realistisch gemeentebestuur zal uiterst verheugd zijn als een initiatiefnemer opstaat met brains, geld en *pushing-power*, welke ervan overtuigd is het probleem binnen tien jaar te kunnen klaren.’²⁸

Alle belanghebbenden en betrokkenen in Utrecht ontvingen het plan voor Hoog Catharijne opvallend positief. Er heerste onder zowel de bevolking als de bestuurders een breed gedragen consensus over de positieve invloed die uit zou gaan van het recon-

20 Het Utrechts Archief [verder UA], *Plan Hoog Catharijne* (Utrecht 1962) 7.

21 Ibidem.

22 C. Disco, ‘De bewogen stad. 1945-1980’, in: J.W. Schot e.a., *Techneek in Nederland in de twintigste eeuw*, VI, *Stad. Bouw. Industriële productie* (Zutphen 2002) 75-99, 76.

23 Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 26.

24 M. Berman, *All that is solid melts into air. The experience of modernity* (New York 1982) 15.

25 J.C. Kennedy, ‘Voorwoord’, in: G. van den Brink, *Moderniteit als opgave. Een antwoord aan relativisme en conservatisme* (Amsterdam 2007) 7.

26 J.C. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam 1995) 38.

27 NIROV, *Projectontwikkeling. Een analyse van verschillende aspecten van de samenwerking tussen gemeente en projectontwikkelingsmaatschappij* (Alphen aan den Rijn 1971) 3.

28 J. Petri, ‘Hoog Catharijne’, *Stedebouw en Volkshuisvesting* 35 (1964) 142.

Afbeelding 2: Tekening van de contracten in februari 1964. Op de eerste rij van links naar rechts: burgemeester C.J.A. de Ranitz, Bredero-directeur J. de Vries (zittend) en wethouder Ruimtelijke Ordening T. Harteveld (staand) (Foto: het Utrechts Archief).

structieplan.²⁹ Zelfs de lokale heemschutters waren enthousiast.³⁰ De Utrechtse pers verkeerde in een jubelstemming en prees de gemeentepolitici voor het binnenhalen van het project,³¹ een opstelling die typisch was voor de gezapige verstandhouding tussen journaal en politiek in de eerste helft van de jaren zestig.³² Tijdens een vergadering in september 1963 leek bij de gemeenteraadsleden een nu-of-nooit-gevoel te heersen; de kans om Utrecht op een ‘unieke wijze’ te vernieuwen moest ‘met beide handen’ worden aangegrepen.³³ Bij de raadsbeslissing in oktober 1963 stemden van de 45 raadsleden dan ook slechts twee tegen de vergaande contractuele verbintenis met Bredero.

‘Burgers kunnen er ook gezonde ideeën en initiatieven op nahouden’

In 1967 werden aan de westzijde van het station de eerste onderdelen van Hoog Catharijne opgeleverd. De voortgang van de sloop- bouwwerkzaamheden in dit deel van de stad, dat niet tot het centrum behoorde en maar weinig inwoners telde, liet de Utrechtse bevolking gelaten over zich heen komen. Ook in andere Nederlandse steden lieten de inwoners zich ‘gedwee meeslepen’ in het modernistische avontuur van sanering en reconstructie, enkele felle lokale protesten van heemschutters en direct getroffen

²⁹ Buiten, *Hoog Catharijne*, 38.

³⁰ K. Wiekart, ‘Het plan-Dingemans en Hoog-Catharijne. Een synthese lijkt mogelijk’, *Kunst in Utrecht* 5 (1962) 75.

³¹ Zie onder andere: *Utrechts Nieuwsblad*, 12 oktober 1962.

³² Hajema, *De glazenwassers van het bestuur*, 190.

³³ UA, Archief Gemeentebestuur 1813-1969 [verder Gemeentebestuur], inv. nr. 361, Notulen gemeenteraad, 19 september 1963.

daargelaten.³⁴ De bedaarheid zou pas tegen het einde van de jaren zestig omslaan in georganiseerd verzet. Dit was mede het gevolg van de wijze waarop de relatie tussen burger en politiek in de tweede helft van de jaren zestig werd gedefinieerd volgens de sleutelbegrippen medezeggenschap en inspraak.

Net als in andere maatschappelijke domeinen kwamen ook in de ruimtelijke ordening vrijwel alle vormen van machtsverschil en -gebruik ter discussie te staan. Waar in de gezondheidszorg en het onderwijs al snel consensus ontstond over de positieve invloeden van democratisering, liepen de spanningen in de ruimtelijke ordening hoog op. De discussie werd aangezwengeld door de inwerkingtreding van de Wet op de Ruimtelijke Ordening (wro) in 1965, een sleutelmoment in de geschiedenis van de Nederlandse planning.³⁵ De wet bepaalde dat iedereen – dus niet alleen eigenaren en bewoners – het recht had om middels structuur- en bestemmingsplannen geïnformeerd te worden over overheidsvoornemens in de ruimtelijke ordening, en dat iedereen het recht had om hiertegen bezwaar te maken.

Spoedig werden overal in het land inspraakavonden georganiseerd; de rol van burgers en bedrijven wijzigde van ‘planningsobject’ in meewerkend ‘planningssubject’.³⁶ Planning werd hiermee een instrument om zoveel mogelijk mensen een stem in de ruimtelijke ordening te geven, zonder dat er direct sprake was van sturing of dwang.³⁷ Op lokaal niveau betekende dit dat bestuurders en projectontwikkelaars rekening moesten gaan houden met bouwvertragingen als gevolg van bezwaarschriften en beroepsprocedures.

Het aanmoedigen van een kritische meningsvorming middels de wro moet gedeeltelijk worden verklaard vanuit het eigenbelang van bestuurders. De politieke elites wisten in de jaren zestig op een tolerante en flexibele manier maatschappelijk protest te voorzien en te accommoderen, waarmee zij hun eigen positie veilig stelden.³⁸ Echter, door de invloed en belangen van projectontwikkelaars verliep de kanalisering van de gezagskritiek in het domein van de ruimtelijke ordening relatief moeizaam. Hun technocratische maatschappijvisie botste met de democratiseringsagenda’s van kritische burgers en progressieve politici. Projectontwikkelaars dachten maatschappelijke tegenstellingen en deelbelangen te kunnen overstijgen door gebruik te maken van apolitieke termen, wetenschappelijke modellen en rationele methoden gericht op materiële vooruitgang en productiviteitsverhoging.³⁹ Dit was een maatschappijvisie die zich moeilijk liet verenigen met een democratisering van de Nederlandse ruimtelijke ordening.

Dit werd pijnlijk duidelijk tijdens de planning en bouw van Hoog Catharijne. Het door de wro gesanctioneerde bestemmingsplan voor het complex leverde in februari 1969 in totaal zeventien bezwaarschriften op, waarvan het college van B en W er direct vijftien niet ontvankelijk of ongegrond verklaarde op grond van onvolledige dossierkennis en gebrekkige argumentatie. De gemeenteraad bleek zich hierin te kunnen vinden.⁴⁰ Het liberale vvd-raadslid De Beer sprak zijn waardering uit voor de tijd

34 Disco, ‘De bewogen stad’, 76.

35 Van der Boor, *Stedebouw*, 121.

36 Van der Cammen en De Klerk, *Ruimtelijke ordening*, 242.

37 Schuyt en Taverne, 1950, 163.

38 Kennedy, *Nieuw Babylon*, 149.

39 F. Fischer, *Technocracy and the politics of expertise* (Newbury Park 1990) 22.

40 UA, Gemeentebestuur, inv. nr. 398, Notulen Gemeenteraad, 20 februari 1969.

die burgers in het inspraakproces staken, maar verklaarde ook dat bij een afweging van de bezwaren 'het veel grotere belang, namelijk het belang van welslagen van het plan Hoog-Catharijne' de doorslag moest geven.⁴¹ Zelfs het sociaaldemocratische PvdA-raadslid Meijnen stelde: 'Het lijkt spreker ondoenlijk en niet noodzakelijk al die bezwaarschriften door te lopen.'⁴² De wijze waarop de Utrechtse bestuurders het bestemmingsplan behandelden demonstreert dat zij zich in 1969 nog geen raad wisten met inspraak bij buurtoverstijgende projecten die *alle* inwoners aangingen. Dat kwam niet alleen door de noviteit van het inspraakfenomeen, maar ook door Bredero's belang bij een snelle realisatie van Hoog Catharijne. Sommige kritische tijdgenoten begrepen het bestemmingsplan dan ook als een vorm van repressieve tolerantie.⁴³ De weifelende houding van bestuurders wekte de schijn dat burgerlijke inmenging werd geduld, mits deze maar niet tot daadwerkelijke beïnvloeding van de besluitvorming zou leiden.

Het scepticisme over het moderne inspraakverschijnsel bij zowel het Utrechtse dagelijks bestuur als de gemeenteraad stond niet op zichzelf. Stedenbouwkundigen en planologen vreesden burgerlijke inmenging en betwistten het nut ervan. Zo stelde stedenbouwkundige J. Viegen in het vaktijdschrift *Stedebouw en Volkshuisvesting* dat de meerderheid van de samenleving 'niet de geestelijke rijpheid' had verworven om mee te spreken. Hij vroeg zich hardop af of van inspraak verwacht mocht worden 'dat zij in staat is om de momenteel duidelijk voelbare spanningen tussen gezagsdragers en burgerij voor geruime tijd op te heffen'.⁴⁴ De hoofdplanoloog van Hoog Catharijne H.T. Vink zag inmenging van leken, onder wie hij ook politici rekende, al helemaal niet zitten. Hij stelde in een opiniestuk zelfs dat hij betwijfelde of bestuurders en burgers begrepen wat ruimtelijke ordening überhaupt inhield.⁴⁵

Sommige collega's waren minder negatief, maar bij zowel de voorstanders als de tegenstanders van inspraak valt een ronduit paternalistische houding op: 'De ouders [=de overheid] moeten bereid zijn om te erkennen dat de kinderen [=de burgers] er ook gezonde ideeën en initiatieven op na kunnen houden, die op z'n minst overdenking en discussie waard zijn.'⁴⁶ Bij deze artikelen moet worden aangetekend dat de redactie van *Stedebouw en Volkshuisvesting* begin jaren zeventig nog werd gedomineerd door een oudere generatie van stedenbouwkundigen en planologen. De redactie van het in 1970 opgerichte vakblad *Plan* bestond daarentegen uit een jonge lichte vakbroeders, die een vergaande democratisering van de ruimtelijke ordening juist toejuichten. Zij lieten met name van zich horen bij een discussie over een nog niet-ingetekende hoek van Hoog Catharijne's reconstructiegebied, het Vredenburgplein.

'Ruimte voor de vrije ontplooiing van 276.000 Utrechtse'

Eind jaren zestig keerden jonge architecten, stedenbouwkundigen en actievoerders zich tegen de door een oudere generatie ingezette modernisering van de stad. Deze jongere generatie was tegen alles waar de moderne stad toen nog voor stond. Hierdoor

41 Ibidem.

42 Ibidem.

43 H. Marcuse, *Repressive tolerance* (Boston 1965) 2.

44 J. Viegen, 'Zin en onzin van de "inspraak"', *Stedebouw en Volkshuisvesting* 41 (1970) 104.

45 H.T. Vink, 'Democratisering van de ruimtelijke ordening', *Stedebouw en Volkshuisvesting* 41 (1970) 488.

46 A. Muntinga en W. Elfers, 'Naar een democratisering van de openbare ordening. Ophaalbrug of vaste oeververbinding?', *Stedebouw en Volkshuisvesting* 41 (1970) 151.

ontstond een dichotomie in stedelijke ideaalbeelden.⁴⁷ Dit betekent echter niet dat de jongeren anti-modern waren. De tegenstanders van het heersende ideaalbeeld van de moderne stad in de jaren zestig hadden andere opvattingen over modern-zijn dan de elites die modernisering in dit decennium initieerden. Modernisering houdt immers ook een kritischer houding ten opzichte van traditie en autoriteit in.⁴⁸ In de jaren zestig ging de maatschappelijke conceptie van moderniteit en vooruitstrevendheid divergeren van het stedenbouwkundig modern-zijn van projectontwikkelaars en technocratische bestuurders. Dit werd in Utrecht duidelijk toen in 1970 een felle discussie losbarstte over de bestemming van het centraal gelegen Vredenburgplein, waarbij een kritische jongere generatie in de lokale politiek en het actiewezen een sleutelrol speelde. Het was tegelijkertijd ook het jaar waarin het Utrechtse gemeentebestuur met de publicatie van de discussienota *Kernbeeld* een belangrijke stap zette in de democratisering van het besluitvormingsproces.

Nadat in 1968 de Jaarbeursgebouwen op het Vredenburgplein waren verlaten was er onduidelijkheid ontstaan over de toekomst van deze locatie. Al snel pleitte de Utrechtse Jongerenraad – een verbond van geëngageerde jong volwassenen – voor een multifunctioneel ‘muziekcentrum’ in plaats van een traditionele concertzaal.⁴⁹ In oktober 1969 dienden de architecten K.F.G. Spruit en de jonge Herman Hertzberger in opdracht van de gemeente en Bredero een schemaplan in. Hertzberger wilde het Vredenburg volbouwen met een wirwar van geschakelde ruimten voor ‘de vrije ontplooiing van 276.000 Utrechters’, een ontwerp dat met zijn democratische vorm én functie haaks stond op de functionalistische planningsvisie van Bredero.⁵⁰ Terwijl B en W en Bredero het plan afwezen uit angst voor bouwvertragingen, kreeg het ontwerp een warm onthaal in de lokale pers.⁵¹ In reactie op de studie van Spruit en Hertzberger liet Bredero in ijltempo een alternatief plan ontwerpen dat beter in de planningsconceptie van Hoog Catharijne paste.⁵² Participatie in de ontwerpfasen werd getolereerd, maar zodra deze in de ogen van Bredero-directeur Jan de Vries en consorten tot obstructie leidde trokken zij direct de teugels weer aan.

De gemeentebestuurders kwamen hiermee in een lastige spagaat tussen de publieke opinie enerzijds en de goede contacten met Bredero anderzijds. Dit was het moment waarop de drie actoren in het besluitvormingsproces over Hoog Catharijne voor het eerst direct met elkaar in aanraking kwamen. De Jongerenraad speelde hierin een voortrekkersrol. Deze organiseerde in januari 1970 een openbare hoorzitting over de muziekcentrumplannen. De jongeren uitten in een open brief het vermoeden van een wurgcontract tussen Bredero en de gemeente, en eisten inzage in de gesloten akkoorden.⁵³ De hoorzitting had een sneeuwbal-effect: diverse andere partijen riepen het gemeentebestuur op tot meer transparantie. De jonge raadsfractie van D’66, een landelijke partij opgericht om de gevestigde politieke orde te democratiseren, verlangde

47 Berman, *All that is solid*, 315.

48 Van den Brink, *Moderniteit*, 25.

49 Buiten, *Hoog Catharijne*, 63.

50 Dettingmeijer, ‘Van Fockema Andreae tot renovatie van HC’, 107.

51 D.A. van Ruler, ‘Afwijzing Vreeburgplan onaanvaardbaar’, *Plan 1* (1970) 6.

52 Idem, ‘Studie van Bodon en Spruit voor Utrechts Vredenburg’, *Plan 1* (1970) 472.

53 UA, Gemeentebestuur 1970-1989, inv. nr. 17501, Open brief raad voor jeugd en jongeren aan B en W, 28 januari 1970.

in een open brief meer voorlichting over de Vredenburg-plannen.⁵⁴ In het kielzog van de actie van de Jongerenraad ontstond de Aktiegroep Vredenburg, een verbond van jongeren, D'66-fractieleden en winkeliers. Het collectief stelde dat Hertzbergers democratische visie kon rekenen op de 'algemene sympathie' van de bevolking.⁵⁵

De assertievere opstelling van de Utrechtse burgers leidde tot spanningen tussen Bredero en de gemeente. De door jongeren aangezwengelde discussie bracht bestuurders aan het twifelen over de publiek-private samenwerking. Het was een scharnierpunt in de receptie van Hoog Catharijne bij zowel burgers als bestuurders. Waren laatstgenoemden vóór de Vredenburg-perikelen nog eensgezind in hun positieve oordeel over het complex, hierna begon de communis opinio af te brokkelen.

De gemeente was altijd trouw gebleven aan Bredero, maar de opkomende inspraakgedachte en de plotselinge wilskracht van de actiegroepen inzake het Vredenburg leidden tot een eerste distantieering tussen de twee partners. Bestuurders begonnen zich openlijk te ergeren aan de opstelling van het bouwconcern en spraken over Hoog Catharijne als een 'z'éér eenzijdig zakelijk gericht stadscentrum'. Bovendien deed de Vredenburg-kwestie de bestuurders naar eigen zeggen inzien dat zij een 'achterstand' hadden opgelopen in het geven van voorlichting over Hoog Catharijne. Ambtenaren wilden dit compenseren door actiegroepen nauwer bij de besluitvorming te betrekken, maar verwachtten hierbij weinig medewerking van Bredero.⁵⁶ Kritische burgers waren een touwtrekspel begonnen met de gemeente en Bredero, waarbij eerstgenoemde zich steeds vaker aan de kant van de actievoerders schaarde. Gevoed door een democratisch verantwoordelijkheidsgevoel dat bij Bredero ontbrak, begonnen de bestuurders nieuwe inspraakmogelijkheden aan te bieden.

In april 1970 bracht de dienst Openbare Werken en Stadsontwikkeling de discussienota *Kernbeeld* uit, waarin ambtenaren opriepen tot een 'levendige gedachtewisseling' met de bevolking. De nota, de prelude tot de vaststelling van een structuurplan, stelde dat de voortdurend veranderende stad moest worden aangepast aan 'de zich wijzigende behoeften en wensen van de samenleving'.⁵⁷ Opdat de belangstelling van burgers – waarover de ambtenaren verklaarden 'zeer verheugd' te zijn – ook een praktische rol kreeg in het besluitvormingsproces, werd de installatie van een burgerlijke adviesraad geopperd. Doorslaggevend voor de publicatie van de discussienota was het aantreden van J.P. Barentsen als chef van de dienst Stadsontwikkeling in april 1969. Hij toonde zich ontvankelijk voor de veranderende ideeën over de omgang met de oude stad, waarin leefbaarheid, de menselijke maat en de vermenging van stedelijke functies de boventoon voerden.

De door nieuwkomer Barentsen in opdracht van wethouder Harteveld geschreven nota was in stedenbouwkundig opzicht 'een radicale koerswijziging' van het binnenstedelijk beleid.⁵⁸ De dienst Stadsontwikkeling stond in Utrecht vrij zwak tegenover B en W en Bredero; Harteveld voerde vrijwel alle gesprekken tussen beide partijen.

⁵⁴ Ibidem, Open brief D'66 aan B en W, 30 januari 1970.

⁵⁵ Ibidem, Open brief actiegroep Vredenburg aan B en W, 20 februari 1970.

⁵⁶ P.A. Wilbrink, *De analyse van een besluitvormingsproces. Een case-study inzake de besluitvorming bij het rekonstruktieplan Hoog Catharijne; in het bijzonder met betrekking tot het Muziekcentrum* (Utrecht 1971) 46.

⁵⁷ *Kernbeeld. Discussienota over de oude stad* (Utrecht 1970).

⁵⁸ Hans Buiters, 'De stad met de mooiste maquettes. Plannen voor Utrechts centrum en binnenstad 1954-1991', *Jaarboek Oud-Utrecht* 23 (1992) 5-43, 32.

Afbeelding 3: Hoog Catharijne in aanbouw tijdens het begin van de jaren zeventig. Links het Vredenburgplein, in het midden de gedempte Catharijnesingel en rechts de reeds gedeeltelijk gesloopte Stationswijk (Foto: het Utrechts Archief).

Barentsen wist de wethouder Ruimtelijke Ordening te overtuigen de grootschalige vernieuwingsplannen voor de binnenstad uit de jaren vijftig bij te stellen.⁵⁹ Harteveld stelde dat B en W als ‘barbaren’ te boek zouden komen te staan als de oorspronkelijke plannen begin jaren zeventig zouden zijn uitgevoerd. Maar ten opzichte van Hoog Catharijne legde hij nog steeds een dwangmatig moderniseringsdenken aan de dag: ‘Bestemmingsplannen doen afbreuk aan de slagvaardigheid, die in een situatie als deze noodzakelijk is.’⁶⁰ De sociaaldemocratische wethouder vreesde net als Bredero-directeur De Vries dat het individuele belang van de bezwaarmaker het algemeen belang zou schaden.

Kernbeeld was ook in bestuurlijk opzicht een typisch voorbeeld van hoe stadsplanning begin jaren zeventig in dienst kwam te staan van de regulering van overleg- en besluitvormingsprocedures.⁶¹ Ondanks de goede bedoelingen kon de nota op weinig sympathie rekenen van de Utrechtse bevolking, vooral omdat de komst van Hoog Catharijne en de invloed hiervan op de binnenstad volledig werd genegeerd. De mentaliteit in de stad was radicaal omgeslagen sinds de lancering van het plan in 1962.⁶²

⁵⁹ Visser, *Dertig jaar*, 28.

⁶⁰ Harteveld, ‘Notities bij de ontwikkeling van het project Hoog Catharijne’, *Plan 3* (1972) 31.

⁶¹ Van der Cammen en De Klerk, *Ruimtelijke ordening*, 241.

⁶² Zie onder andere: UA, Gemeenteraad, inv. nr. 8756, ‘Kernbeeld. Reacties van particulieren’ (1970); *Utrechts*

Kritiek kwam van zowel binnen als buiten de politieke arena. De D'66-fractie, die een vergaande democratisering van de lokale besluitvorming voorstond, deed wat van haar verwacht werd en stelde in een open brief dat *Kernbeeld* 'vele jaren te laat' kwam. Men sprak van een 'propagandastunt' en noemde de nota 'één grote zelfbeschuldiging'.⁶³ Het comité 'Binnenstad', een overkoepelend protestorgaan bestaande uit een bonte mengeling van winkeliers, heemschutters en kritische jongeren, liet zich ook sceptisch uit: 'Wederom een typisch verkeersplan, waaraan een stedenbouwkundige visie ontbreekt.'⁶⁴ Het comité streed voor de versterking van het bestaande winkelgebied met speciale aandacht voor de 'kleine man', meer aandacht voor de woonfunctie en uitbouw van de culturele en recreatieve functies van de binnenstad, waarvan de historische structuur en vorm niet verder mochten worden aangetast.⁶⁵ Saillant detail is dat het Binnenstadscomité werd geleid door Marcel van Dam, die begin jaren zeventig betrokken was bij de oprichting van Nieuw Links, een hervormingsbeweging van jongeren binnen de PvdA.

Tegen het decor van toenemende polarisatie en de nog steeds spelende Vredenburg-discussie vonden in juni 1970 gemeenteraadsverkiezingen plaats. De verkiezingen waren een 'politieke generatiewisseling'.⁶⁶ Een naoorlogse generatie van jongeren betrad het terrein van de gevestigde politieke orde waartegen ze zich zo had afgezet, en in de nieuwe gemeenteraad namen nu ook vertegenwoordigers van actiegroepen plaats. Marcel van Dam oefende als voorzitter van het Binnenstadscomité al invloed uit binnen de PvdA, de sociaaldemocratische partij die sinds de Tweede Wereldoorlog het Utrechtse college had gedomineerd. De Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) en Politieke Partij Radikalen (PPR) verwierven twee zetels. Samen met de PvdA hadden deze jonge partijen in 1969 een progressieve fractie gevormd, die stond voor meer inspraak en openbaarheid van bestuur. Dit waren vanzelfsprekend idealen die haaks stonden op de technocratische beginselen van Bredero. Hoewel de fractie niet genoeg zetels binnenhaalde om zelfstandig het college te vormen, gaf de PvdA met de lijstverbinding wel een duidelijk links-democratisch signaal af.

Het nieuwe college, net als in 1962 en 1966 gevormd door PvdA- en (katholieke) KVP-wethouders, stelde bij de beslissing over het Vredenburg in september 1970 stocijns dat het de overeenkomst met Bredero moest nakomen.⁶⁷ Maar de verjongde gemeenteraad wist deze zienswijze een maand later middels een motie te verwerpen. Het muziekcentrum zoals voorgesteld door Hertzberger zou er komen. De motie resulteerde in een verdere verslechtering van de relatie tussen het bouwconcern en het gemeentebestuur. Terwijl de lokale politiek steeds dichter bij de Utrechtse bevolking kwam te staan, verafschuwde Bredero-directeur De Vries de assertiviteit van actiegroepen en de nieuwe politieke constellatie. Over de 'emotionele' raadsbeslissing aangaande het Vredenburg zei hij later dat 'niemand zijn hersens heeft gebruikt'.⁶⁸ Met zijn opmerkelijke uitspraken joeg De Vries niet alleen lokale actiegroepen, maar ook

Nieuwsblad [UN], 26 mei 1970.

63 UA, Gemeenteraad, inv. nr. 8755, 'Kernbeeld. Inspraak, reacties van diensten' (1970).

64 *UN*, 4 juli 1970.

65 Buiten, 'De stad', 35.

66 Buiten, *Hoog Catharijne*, 65.

67 UA, Archief Gemeentebestuur, inv. nr. 17501, Notulen Gemeenteraad, 22 september 1970.

68 *Het Centrum*, 2 maart 1971.

de media tegen zich in het harnas. Zo zei hij over de rol van journalisten en burgers in het democratisch bestel: 'Met de mensen, met de pers, heb ik niks te maken, wij bepalen wel wat er gebeurt.'⁶⁹ Hij combineerde een aperte minachting van de Nederlandse journalistiek met een uitgesproken technocratische maatschappijvisie:

Onze openheid tegenover hen die ons regeren is onverkort. Openbaar in de zin van open voor een ieder die daar zijn neus in wil steken zijn we niet. Onze informatie moet voldoen aan de eisen van precisie, eisen van duidelijkheid en zó fris zijn dat de consistente lijn van het concernbeleid te herkennen is.⁷⁰

Dit type uitspraken brachten B en W ernstig in verlegenheid. Bovendien werkte de technocratische retoriek als een rode lap op een stier voor de Utrechtse actiegroepen, waarvan De Vries vond dat hun handelen vanuit een 'smalle basis van directe belangen' meestal tot 'ongemotiveerde vertraging' leidde.⁷¹ In het wereldbeeld van De Vries was technocratie niet alleen de oplossing voor praktische ruimtelijke problemen, maar een allesoverheersend en ordenend arbeidsethos. Zelf was hij de mening toegedaan dat zijn bedrijf 'the most humble servant' van de gemeenschap was.⁷²

Niet alleen in Utrecht kwam het technocratisch optreden van projectontwikkelaars begin jaren zeventig ter discussie te staan. De spanningen in de ruimtelijke ordening waren voor het Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting (NIROV) zelfs aanleiding om een brochure uit te geven over de opkomst van projectontwikkelaars. De 'totaal veranderde' opgave van de ruimtelijke planning en de 'fundamenteel' gewijzigde omstandigheden binnen dit domein hadden volgens de brochure in de jaren zestig geleid tot een 'sterke schaalvergroting in het gemeentelijke stedenbouwkundig denken en handelen'.⁷³ Die ontwikkeling deed zich in hetzelfde decennium ook voor bij bouwondernemingen, die reageerden op de economische groei en de navenante behoefte bij bestuurders aan een partij die verschillende stappen in het ontwikkelings- en bouwproces kon coördineren en integreren. Bouwen was voor ondernemingen als Bredero vanaf begin jaren zestig niet langer een hoofdactiviteit, maar slechts een tussenfase in een meerjarig programmerings-, ontwerp- en exploitatieproces.⁷⁴

'De betonboeren van Bredero'

Gedurende de tweede helft van de jaren zestig was het verzet tegen grootschalige stadsvernieuwingsplannen in Nederland toegenomen. In Amsterdam streden studenten, heemschutters, krakers en later ook een jonge generatie architecten – waaronder Herman Hertzberger – tegen de saneringsplannen voor de Nieuwmarktbuurt. Het verzet mondde halverwege de jaren zeventig uit in ongemeen felle veldslagen tussen het gezag en de actievoerders.⁷⁵ De omvang en felheid van het verzet waren te wijten aan de com-

69 *De Haagsche Post*, 21 april 1971.

70 *UN*, 29 mei 1971.

71 J. de Vries, 'Misverstanden over de projectontwikkelaar', *Plan* 5 (1974) 6.

72 R. Crinice le Roy e.a., 'Projectontwikkelaar, wethouder en raadslid in discussie', *Plan* 3 (1972) 39.

73 NIROV, *Projectontwikkeling*, 2.

74 Oude Veldhuis, *Neprom 1974-2000*, 34.

75 Liagre Böhl, *Amsterdam*, 251.

binatie van de regenteske wijze waarop het gemeentebestuur de plannen doordrukte en het grote aantal studenten in Amsterdam. Ook Utrecht was in de jaren zestig een studentenstad geworden. Tussen 1960 en 1970 groeide het aantal studerende aan de universiteit van 6800 naar 16.400.⁷⁶ Terwijl in de jaren vijftig vooral ouderen zich bekommerden over het lot van de Utrechtse binnenstad, werd het verzet in de late jaren zestig en begin jaren zeventig doorgaans geïnitieerd door studenten.⁷⁷

Het protest laaide op na de discussie over de inrichting van het Vredenburgplein, waar Bredero volgens het katholiek-progressieve dagblad de *Volkskrant* zijn 'ware aard' had getoond.⁷⁸ De voortvarendheid waarmee het bouwconcern Hoog Catharijne ontwikkelde, trachtten tegenstanders van het complex na het Vredenburg-debacle met eenzelfde doelmatigheid te keren. De *Muurkrant* was de meest radicale actiegroep die in verweer kwam tegen de samenwerking tussen Bredero en de gemeente. Het collectief publiceerde vanaf eind jaren zestig wekelijks een aanplakaffiche met 'alternatief nieuws'. Op bijna iedere straathoek konden de Utrechters zich op anarchistische en uiterst vijandelijke toon laten informeren over Hoog Catharijne, de Vietnamoorlog en slechte werkomstandigheden. Het in 1968 door de toen twintigjarige David Douwes opgerichte medium was in de eerste twee bestaansjaren een verzamelplaats voor berichten van allerlei Utrechtse actiegroepen, maar eind 1970 kreeg de krant een serieuze redactie die zelf acties op touw ging zetten.⁷⁹

Evenals bij de Vredenburg-discussie was ook deze vorm van verzet geïnitieerd door jongeren. De signatuur van de *Muurkrant* hield het midden tussen een revolutionair en een radicaal activisme. Hoewel de exacte oplagecijfers niet zijn vast te stellen, zouden van de publicatie gewijd aan de opening van Hoog Catharijne in september 1973 dertigduizend exemplaren gedrukt zijn.⁸⁰ Dagblad *Trouw* schreef dat 'Utrecht niet kan voorkomen, dat honderden stadgenoten de inhoud van de *Muurkrant* lezen.'⁸¹ Het is gezien de agressieve retoriek en invloed van de *Muurkrant* opmerkelijk dat in de beschikbare literatuur over Hoog Catharijne nagenoeg geen aandacht is besteed aan dit medium. Het *Muurkrant*collectief verklaarde middels 'onafhankelijke' verslaggeving een stadsfront van arbeiders en 'andere onderdrukten' in stelling te willen brengen om het kapitalistische systeem omver te werpen:

We staan voor de taak de haat tegen de heersende klasse aan te wakkeren, een massale strijdbare solidariteit te ontwikkelen, de massa te organiseren, tenslotte te bewapenen en een klassenoorlog te ontketenen.⁸²

De *Muurkrant* dacht dit doel te kunnen bereiken door de organisatie van een 'konkrete actie', waar een groot aantal 'potentiële activisten' aan het werk kon worden gezet.⁸³

76 Bruin, *Een paradijs*, 485.

77 Buijter, *De stad*, 34.

78 *De Volkskrant*, 14 juli 1973.

79 Verbij, *Tien rode jaren*, 159.

80 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis [verder IISG], Archief *Muurkrant* Utrecht 1970-1983 (niet geïnventariseerd) [verder *Muurkrant*], *Krant Centraal Actie Comité*, 15 september 1973.

81 *Trouw*, 16 september 1972.

82 IISG, *Muurkrant*, *Notulen Muurkrant*, *De noodzaak tot samenwerking van de oppositie*, tweede gewijzigde uitgave, december 1970.

83 *Ibidem*.

De voortgaande bouw van Hoog Catharijne was de casus belli. De redactie presenteerde het complex als een machtsgreep op de weerloze Utrechtse binnenstad, waarmee zij hoopte de bevolking te winnen voor de strijd tegen het grootkapitaal. Maar het ging de activisten niet alleen om het bereiken van dit hogere einddoel. Zij protesteerden ook tegen de sloop van woningen in de Stationswijk en de verwachte inkomstendering van winkeliers in de binnenstad. Hoewel het collectief geen concrete alternatieven aandroeg, was het duidelijk dat zij het liefst een binnenstad zag met een florerende, kleinschalige middenstand en betaalbare arbeiderswoningen.

In september 1970 verscheen de eerste editie na de redactionele koerswijziging. Het collectief toonde zich solidair met het Binnenstadscomité en koos direct voor de aanval door te stellen dat Bredero's 'grote gulzige warenhuizen en hun parkeergarages' de winkels in de 'gezellige oude binnenstad' van hun klandizie afsneden.⁸⁴ De redactie verbond het lot van de Utrechtse Stationswijk met de veronderstelde woningnood, waarbij wethouder Harteveld nadrukkelijk in het Brederokamp werd geplaatst: 'In plaats van de bijna 9000 woningzoekenden aan een woning te helpen moeten straks honderden mensen wijken voor het geweld van Bredero en Harteveld.'⁸⁵

De steun aan het Binnenstadscomité was van korte duur. Het comité had sinds de Vredenburg-kwestie een aantal kleinere actiegroepen van heemschutters, winkeliers en bezorgde burgers geïncorporeerd.⁸⁶ Toen de sloop van de Stationswijk begin 1972 grotendeels was voltooid, richtte de *Muurkrant* ondanks eerdere oproepen tot samenwerking de pijlen plotseling op het Binnenstadscomité. De redactie stelde een door het comité belegde vergadering van alle Utrechtse actiegroepen voor als een 'inspraakfuik': 'Pas op voor Bredero en zijn progressieve steunpilaren in de stad. Laat het Comité Binnenstad rechts liggen en boycot de vergadering van 21 februari.'⁸⁷

De *Muurkrant* onderscheidde zich met de felle retoriek van andere Utrechtse actiegroepen. De polariserende strategie van de Muurkrantactivisten was gericht op een transformatie van maatschappelijke verhoudingen, terwijl het Binnenstadscomité en andere actiegroepen juist overeenstemmend met deze verhoudingen handelden.⁸⁸ Laatstgenoemden opereerden binnen de door het gezag gestelde grenzen van het maatschappelijk middenveld. Anders dan de midden jaren zestig opgekomen provo- en kabouterbewegingen, was het Muurkrantcollectief niet alleen uit op het tarten van het gezag, maar dacht zij het ook daadwerkelijk omver te kunnen werpen.⁸⁹

De radicale houding leidde al snel tot verdachtmakingen van het gematigde Binnenstadscomité, dat geïnfiltreerd zou zijn door 'Bredero's zetbazen'. Door samen te werken met de gemeente zou het comité medeverantwoordelijk zijn voor 'afbraken, rekonstrukties en autowegen dwars door de stad'.⁹⁰ De *Muurkrant* zag het Binnenstadscomité en andere groepen die de inspraakgedachte omhelsden als concurrenten die het revolutionair potentieel van de stadsbevolking afzwakten. Met dit in hun ogen

84 Ibidem, 'Politie arresteert vier kabouters. Reden: té vrije meningsuiting', 25 september 1970.

85 Ibidem, 'Inleiding tot afbraak van Stationsbuurt...Gemeente vernielt woningen', 20 november 1970.

86 Wilbrink, *De analyse*, 101.

87 IISG, *Muurkrant*, Notulen *Muurkrant*, 21 januari 1971.

88 N. Fraser en A. Honneth, *Redistribution or recognition. A political-philosophical exchange* (Londen 2003) 74.

89 D. Howarth, 'Discourse theory and political analysis', E. Scarbrough en E. Tanenbaum, *Research strategies in the social sciences. A guide to new approaches* (Oxford 1998) 276.

90 IISG, *Muurkrant*, Notulen *Muurkrant*, 15 april 1973.

Afbeelding 4: Een Muurkrant op een gemeentelijk informatiebord in 1972 (Foto: het Utrechts Archief).

burgerlijke activisme wilden de Muurkrantactivisten niets te maken hebben. Ofschoon het verzet tegen Hoog Catharijne begin jaren zeventig snel groeide, bleek de Utrechtse middenstand echter weinig vatbaar voor hun oproepen tot mobilisatie.

Het Binnenstadscomité was in tegenstelling tot de *Muurkrant* gericht op een politieke dialoog en riep op om gemeenteraadsleden 'bewust te maken'. Het comité wilde 'eerst de positieve elementen' van het gemeentebestuur vooropstellen, 'en dan pas de zaken, waar we beslist tegen in moeten gaan'.⁹¹ Enkele maanden voor de opening van Hoog Catharijne stelde het comité zelfs nog dat 'je van uitsluitend kloostermoppen een museum bouwt en geen moderne stad'.⁹² Het comité had oog voor de noodzakelijke modernisering van de stad en constateerde dat de toekomst van de binnenstad 'ligt tussen de uitersten van de ontwikkeling als economisch centrum, en de zorg voor de oude stad als cultuur-historisch bezit.' De oplossing lag in 'een uitgebalanceerde functievervloechting',⁹³ waarmee het comité stedenbouwkundig op één lijn zat met de inhoud van *Kernbeeld*. Met een strategie waarin enerzijds toenadering werd gezocht tot de gemeentepolitiek en anderzijds afstand werd genomen van Bredero, trachtte het

91 UA, Archief Vereniging Oud-Utrecht, inv. nr. 289, Notulen Comité Binnenstad, 31 oktober 1972.

92 Ibidem, Notulen Comité Binnenstad, 21 februari 1973.

93 UA, Comité binnenstad te Utrecht, inv. nr. 821-13, Concept nota 'De toekomst van Utrechts binnenstad', 14 maart 1973.

Binnenstadscomité een wig te drijven tussen de samenwerkingspartners.

Een horde die Bredero ondertussen nog moest nemen bij de bouw van Hoog Catharijne was de sloop van 'De Utrecht', destijds een van de gaafste Nederlandse voorbeelden van de Jugendstilarchitectuur. Het Binnenstadscomité zocht opnieuw de samenwerking met gelijkgezinden, en pleitte in conclaaf met de groep 'Behoud de Utrecht' voor conservering. De discussie die ontstond tussen Bredero, gemeentepolitici en actiegroepen was een herhaling van zetten. Net als bij de Vredenburg-kwestie weigerde het bouwconcern af te wijken van het bestemmingsplan, terwijl de bestuurders verdeeld waren. Het Binnenstadscomité betichtte de gemeente ervan informatie achter te houden, waardoor het inspraakproces over De Utrecht bemoeilijkt werd.⁹⁴ Wethouder Harteveld beloofde beterschap en een serieuze behandeling van de zienswijzen van de actiegroepen, maar Bredero-vertegenwoordigers hielden voet bij stuk en stelden dat 'afwijken van dit plan tot een grote verstoring van het overeengekomen tijdschema kan leiden'.⁹⁵

Efficiëntie en economisch nut bleven voor het bedrijf voorop staan. Jan de Vries bevestigde dat zonder schroom in reactie op de toenemende kritiek over de technocratische handelwijze van Bredero: 'Fundamentele research is voor een verantwoorde productie van ruimte even noodzakelijk als voor de voortbrenging van industriële goederen'.⁹⁶ De sociale wetenschappen konden volgens De Vries nog geen bijdrage leveren aan de studies van zijn bedrijf, omdat zij nog teveel vermengd waren met 'politieke emoties'. B en W zagen zich genoodzaakt in deze visie mee te gaan en verklaarden het contract met Bredero heilig. Het behoud van De Utrecht zou resulteren in bouwvertragingen en uiteindelijk leiden tot verslechterde exploitatiemogelijkheden voor Hoog Catharijne, waarmee het lot van het pand werd bezegeld.⁹⁷

De landelijke pers kreeg door het oplopen van de spanningen in Utrecht steeds meer aandacht voor de storingen in het besluitvormingsproces over Hoog Catharijne.⁹⁸ Een *Trouw*-journalist beschreef het werk van het Muurkrantcollectief met leesbaar plezier: 'De tegenstanders van de Muurkrant hebben de conclusie getrokken dat zij moeten leren leven met deze krant, die tientallen inwoners van Utrecht slapeloze nachten bezorgt maar véél meer plezierige ogenblikken'.⁹⁹ Het smalende commentaar was typisch voor de participerende journalistiek die begin jaren zeventig in Nederland opkwam. Maatschappelijk engagement werd een drijfveer voor journalisten.¹⁰⁰ In juli 1973, enkele maanden voor de opening van het complex, publiceerde de *Volkskrant* een artikel met de tendentieuze kop 'De van God gegeven, in beton gegoten onwrikbaarheid van Hoog Catharijne'. Een Utrechtse bestuurskundige noemde Bredero een 'monster' en

94 Ibidem, inv. nr. 805-2, Notulen bijeenkomst 'Behoud de Utrecht' en college, 14 februari 1973.

95 Ibidem, Reactie Bredero op bijeenkomst 'Behoud de Utrecht' en college, 16 februari 1973.

96 De Vries, 'Misverstanden', 3.

97 UA, Archief Vereniging Oud-Utrecht, inv. nr. 289, Notulen bijeenkomst ten stadhuize inzake de panden van 'De Utrecht', 9 mei 1973.

98 Toen justitie op 8 september 1972 na aangifte van belediging van enkele hoogleraren door de Universiteit Utrecht de drukpersen in beslag nam, kwamen vanuit het Nederlandse journaal diverse steunbetuigingen voor het Muurkrant-collectief. De massale media-aandacht voor de kwestie leidde uiteindelijk zelfs tot Kamervragen aan minister van justitie Dries van Agt.

99 *Trouw*, 16 september 1972.

100 H. Wijffes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004) 341.

hekelde het gebrek aan inspraak, dat het 'actieve deel van de burgerij' zou frustreren.¹⁰¹

A.L.M. Soons, ex-gemeenteraadslid voor de KVP, stelde in een terugblik dat de gemeente bij de beslissing over Hoog Catharijne alternatieven voor het plan in overweging had moeten nemen. Voorts was hij van mening dat de besluitvorming democratischer had moeten verlopen; teveel beslissingsbevoegdheid lag bij de wethouder en het ambtenarencorps. In plaats van de gemeenteraad voor voldongen feiten te plaatsen aangaande Hoog Catharijne's deelplannen, had zij betrokken moeten worden bij de totstandkoming hiervan.¹⁰² Dit was echter wijsheid achteraf en typisch voor de omslag van een technocratische naar een meer democratische besluitvorming die zich begin jaren zeventig in de ruimtelijke ordening voltrok. Tijdens de beslissingsprocedures in de jaren zestig was deze kritiek nog ongebruikelijk. Ook Harteveld gaf toe democratischer te willen werken en was opvallend open: 'Ik ben me ervan bewust dat we vandaag een andere overeenkomst zouden willen sluiten dan in 1963 is gebeurd.'¹⁰³ In een eerder artikel had de wethouder al gesteld dat het conflict in zijn stad zo uit de hand liep omdat in Utrecht 'iets concretiseerde hetgeen in andere plaatsen meer in abstracto wordt bediscussieerd', zelfs in internationaal opzicht. Dat vond hij op zichzelf een winstpunt, 'omdat het een waarschuwing is voor volgende situaties'.¹⁰⁴ De commentaren contrasteren sterk met de loftuitingen van tien jaar eerder. Toen werden Jan de Vries en consorten bewierookt voor hun visie en daadkracht, in 1973 werden zij beschimpt als potentaten die weigerden een luisterend oor te bieden aan een kritischer bevolking.

Het tot inzicht komen van Harteveld was voor de *Muurkrant* reden tot leedvermaak. Van begrip voor de situatie van de wethouder mocht geen sprake zijn. Zijn bekentnissen in de *Volkskrant* zouden voortkomen uit angst voor het toenemende verzet in Utrecht.¹⁰⁵ Het *Muurkrant*collectief nam met haar treiteracties eenzelfde onverzoeerbare houding aan als de kraakbeweging die begin jaren zeventig in opkomst was.¹⁰⁶ De opruiende artikelen hebben misschien niet tot concrete resultaten geleid, maar zij hebben – getuige de aandacht van de nationale pers en de consternatie achter de politieke schermen – echter wel degelijk een politisering van de discussie over Hoog Catharijne veroorzaakt. Vooral B en W namen aanstoot aan de beschuldigingen van wanbestuur en de toon die de *Muurkrant* hierbij aansloeg. Zo had het college in de zomer van 1971 al besloten alle gemeentelijke publicatieborden te verwijderen, omdat de aankondigingen hierop stevast werden overgeplakt met muurkranten.¹⁰⁷ De redactie organiseerde in de drie jaar tussen het eerste nummer over Hoog Catharijne in september 1970 en de opening van het complex in 1973 talloze protestacties en deed uitvoerig onderzoek naar het handelen van Bredero en B en W, en stak vele duizenden manuren in het schrijven, redigeren en drukken van de wekelijkse edities. Gezien deze productiviteit zou het cynisch zijn om het collectief af te doen als een groep naïeve, marxistische studenten.

101 *De Volkskrant*, 14 juli 1973.

102 Crinice le Roy e.a., 'Projectontwikkelaar, wethouder en raadslid in discussie', 35.

103 Ibidem.

104 Harteveld, 'Notities', 32.

105 IISG, *Muurkrant*, 'Harteveld in paniek', 26 juli 1973.

106 E. Duivenvoorden, *Een voet tussen de deur. Geschiedenis van de kraakbeweging 1964-1999* (Amsterdam 2000) 320.

107 IISG, *Muurkrant*, 'We mogen dit niet lezen', 16 juli 1971.

Met hun retoriek en doelstellingen was een afvaardiging in de gemeenteraad ondenkbaar, maar de studenten plaatsten zich dan ook bewust politiek buiten spel. Revolutie was het credo, en de Derde Weg van het overwegend sociaaldemocratische Utrechtse gemeentebestuur was volgens de *Muurkrant* in diskrediet gekomen met de excessen rondom Hoog Catharijne. Het medium hield met deze ideologische opstelling het midden tussen de daadkracht van de in dezelfde tijd opererende Rode Jeugd en sociale stadsbewegingen als de Oranje Vrijstaat in Amsterdam.¹⁰⁸

Antoine Verbij verklaart de radicalisering van de Nederlandse studentenbeweging in de jaren zeventig vanuit de overmoed en tegelijkertijd het wantrouwen dat studenten overhielden aan de democratiseringsstrijd van eind jaren zestig, de drang om zich te onderscheiden van burgerlijk activisme, en de inspiratie die zij putten uit buitenparlementaire acties in het buitenland.¹⁰⁹ De situatie in Utrecht demonstreert echter dat de radicalisering hier alleen tot stand kon komen *in samenspel* met het optreden van gemeente en Bredero. Zij voorzagen de *Muurkrant* van de nodige munitie om het lokale gezag jarenlang aan te vallen. Het hoogtepunt van deze aanvallen kwam in de nazomer van 1973, toen het collectief werk maakte van de gepropageerde bundeling van links verzet in Utrecht.

Hiertoe was op initiatief van het Muurkrantcollectief en de landelijke Bond van Woningzoekenden en Huurders (BWH) het Centraal Actiecomité Utrecht (CAU) opgericht.¹¹⁰ De BWH streefde naar een oplossing van de woningnood en vreesde de sloop van arbeidersbuurten om verkeerswegen richting Hoog Catharijne aan te leggen. Vanaf augustus 1973 begon de *Muurkrant* te fulmineren tegen de komst van prinses Beatrix naar Utrecht, die door Jan de Vries op persoonlijke titel was uitgenodigd om het lint door te knippen.¹¹¹ Ook het Binnenstadscomité liet opvallend fel van zich horen door een open brief te sturen aan het koningshuis, waarin het waarschuwde voor bouwondernemingen zonder democratisch verantwoordelijkheidsgevoel. Het comité vroeg de prinses tevergeefs haar bezoek aan Utrecht te heroverwegen.¹¹² De meeste aandacht ging in de laatste dagen voor de opening echter uit naar het aangekondigde verzet van het CAU. In een speciale uitgave van het orgaan verklaarde de *Muurkrant* dat door de komst van Hoog Catharijne ‘kleine winkeliers droog brood gaan vreten’ en ‘duizenden arbeidersgezinnen worden gedeporteerd naar onbetaalbare flatwoestijnen’.¹¹³ Anders dan de *Muurkrant* en het Binnenstadscomité deden vermoeden, bleken sommige winkeliers de komst van Hoog Catharijne niet te vrezen. Zo verklaarde een winkeleigenaar een dag voor de opening over het complex: ‘Je ziet de binnenstad groeien. Heerlijk...’ Andere ondernemers zeiden ‘niet bang te zijn voor de grote buurman’.¹¹⁴ Toch was de middenstand wel gevoelig voor de sentimenten die bij een deel van de Utrechters leefden. Een paginagrote advertentie van modewinkel Claudia Sträter stelde in het *Utrechts Nieuwsblad* in chocoladeletters: ‘Ondanks onze fantastische nieuwe vestiging in groots

108 Mamadouh, *De stad in eigen hand*, 99.

109 Verbij, *Tien rode jaren*, 86.

110 IISG, *Muurkrant*, Notulen CAU-vergadering ‘Rustig verder gaan met onrustiger worden’, 10 september 1973.

111 UA, Gemeentebestuur, inv. nr. 9298, Notulen Commissie Hoog-Catharijne-Generaal, 30 mei 1973.

112 UA, Archief Comité Binnenstad te Utrecht, inv. nr. 2, Open brief aan Hare Koninklijke Hoogheid Prinses Beatrix, 22 september 1973.

113 IISG, *Muurkrant*, CAU-krant, 15 september 1973.

114 UN, 22 september 1973.

Afbeelding 5: De westzijde van Hoog Catharijne na voltooiing (Foto: het Utrechts Archief).

Hoog Catharijne, blijven wij óók de Oudegracht trouw!¹¹⁵ Hiermee was de winkelier trouw aan de binnenstad, maar tegelijkertijd ook modern en vooruitstrevend met een nevenvestiging in het nieuwe winkelhart. De ambivalente houding ten opzichte van modernisering liet zich dus niet alleen bij bestuurders en actiegroepen gelden, maar ook bij niet-georganiseerde middenstanders.

De in het CAU verenigde tegenstanders van Hoog Catharijne wisten tijdens de openingsdag op 24 september 1973 meerdere demonstraties en ludieke sabotageacties te organiseren. Tegelijkertijd ‘vergaapten’ bijna honderdduizend bezoekers zich aan het nieuwe stadscentrum: ‘Dat het allemaal zo groot, zo veel, zo glimmend en vooral zo onwennig zou zijn, hadden weinigen verwacht.’¹¹⁶ Hoog Catharijne ging vanaf de openingsdag stapsgewijs in vol bedrijf. De Muurkrantactivisten hadden met hun agitatie en ordeverstoringen gehoopt een groot deel van de Utrechtse bevolking te winnen voor de strijd tegen het grootkapitaal. Het collectief wist op de openingsdag enkele duizenden demonstranten op de been te brengen, maar de gewenste volksoptocht bleef uit. Na de opening ebde de aandacht voor Hoog Catharijne langzaam weg en richtte het collectief zich op andere misstanden in het kapitalistische systeem. Het Binnenstadscomité hief zichzelf uiteindelijk op. De meeste doelstellingen van het comité waren bereikt; de gemeente stond meer inspraak toe en met *Kernbeeld* was expliciet aandacht gekomen

115 Ibidem.

116 Ibidem, 25 september 1973.

voor het oude stadsgezicht. Terwijl verschillende gemeentebestuurders hun spijt hadden betuigd over de gang van zaken bij de realisatie van Hoog Catharijne, bleef Jan de Vries overtuigd van zijn eigen gelijk door te stellen dat de ‘positieve verhalen nog wel komen’. Uiteindelijk deed de waardering voor het complex hem ook niet zoveel: ‘Als men op de relevante plaatsen maar weet: “Dat zijn jongens met wie je afspraken kunt maken.”’¹¹⁷

Conclusie

In Utrecht hadden de bewondering en de dankbaarheid voor Hoog Catharijne binnen tien jaar plaatsgemaakt voor afkeuring en verzet. Deze wending was niet het gevolg van een geleidelijk proces, maar voltrok zich vanaf het begin van de jaren zeventig schoksgewijs na de verhitte discussie over een muziekcentrum op het Vredenburg. De maatschappelijke ontwikkelingen die hierbij meespeelden waren in gang gezet gedurende de tweede helft van de jaren zestig en betroffen de opkomst van de inspraakgedachte bij zowel bestuurders als burgers, het opgroeien van een protestgeneratie en een emancipatie van het Nederlandse journaal. Als bij een snelkookpan die tot koken komt kwamen deze ontwikkelingen bij de discussie over het Vredenburg samen met de lokale omstandigheden van een gemeentebestuur dat zich geen raad wist met burgerlijke inspraakvragen, en een bouwconcern dat zich bij monde van de directeur fel tegen alle vormen van inspraak afzette.

De gang van zaken bij Hoog Catharijne demonstreert dat de tegenstanders van het complex democratische modernisering minstens net zo belangrijk vonden als een economische en stedenbouwkundige modernisering van de stad. Het Binnenstadscomité en de gemeente droegen begin jaren zeventig concrete alternatieven aan voor de toen noodzakelijk geachte vernieuwing van de stad, terwijl de *Muurkrant* en Bredero vasthielden aan hun anarchistische respectievelijk technocratische maatschappijvisies. Zij vertegenwoordigden hiermee twee uitersten van het politieke spectrum. De wijze waarop het gemeentebestuur met de toekomst van de binnenstad omging was het gevolg van het dwangmatige moderniseringsdenken van de jaren zestig, dat een ambivalente en reflectieve gemoedstoestand met zich meebracht. Het Utrechtse actiewezen gaf de doorslag bij de omslag in het gemeentebestuur, maar de onzekerheid die begin jaren zeventig bij bestuurders aan de oppervlakte kwam speelde een minstens net zo belangrijke rol.

Bij de totstandkoming en uiting van de spanningen in de ruimtelijke ordening moeten we waken voor een te monolithisch beeld van de onderlinge verhoudingen. Terwijl het gemeentebestuur met de nota *Kernbeeld* in 1970 al een handreiking deed aan de actiegroepen, bleef Bredero onverstoort vasthouden aan de technocratische implementatie van het plan Hoog Catharijne. De gemeente was met handen en voeten gebonden aan een contract waardoor de volksvertegenwoordigers onmogelijk hun democratische plicht konden nakomen. Deze samenwerkingspartners kunnen geenszins als één blok worden beschouwd. Hetzelfde geldt voor de partijen aan de andere kant van de lokale politieke scheidslijnen. Het Binnenstadscomité was uit op een dialoog, terwijl de *Muurkrant* iedere vorm van inspraak op ideologische gronden afwees.

De unieke situatie van een almachtig bouwconcern dat geen inspraak duldt bij een grootschalige binnenstadsreconstructie heeft zich sinds de oplevering van Hoog Catharijne niet meer voorgedaan in Nederland. Toch moet er in aanvulling op de studie die aan dit artikel ten grondslag ligt nog veel onderzoek worden verricht naar de rol van marktpartijen bij de totstandkoming van de gebouwde omgeving. De actualiteit van het onderwerp wordt bewezen door het goed bekeken televisieprogramma *De slag om Nederland*, waarin het krachtenspel in de ruimtelijke ordening kritisch onder de loep wordt genomen. Hoog Catharijne en andere casussen demonstreren dat de oorsprong van de huidige dynamiek moet worden gezocht in de jaren zestig en zeventig. Nader onderzoek naar de verhoudingen tussen burgers, projectontwikkelaars en politici in deze periode zal nieuwe perspectieven bieden op normatief beladen begrippen als modernisering, democratisering en de typisch Nederlandse maakbaarheid.